

Η ίδρυση της Φιλικής Εταιρείας ως παράγοντας κινητοποίησης του Κλήρου στον Αγώνα

Αφιέρωμα / 1821-2021: Ανάσταση του Γένους / Ιστορία

Σωτήριος Μυλωνάς, Υποψήφιος Δρ. Θεολογίας

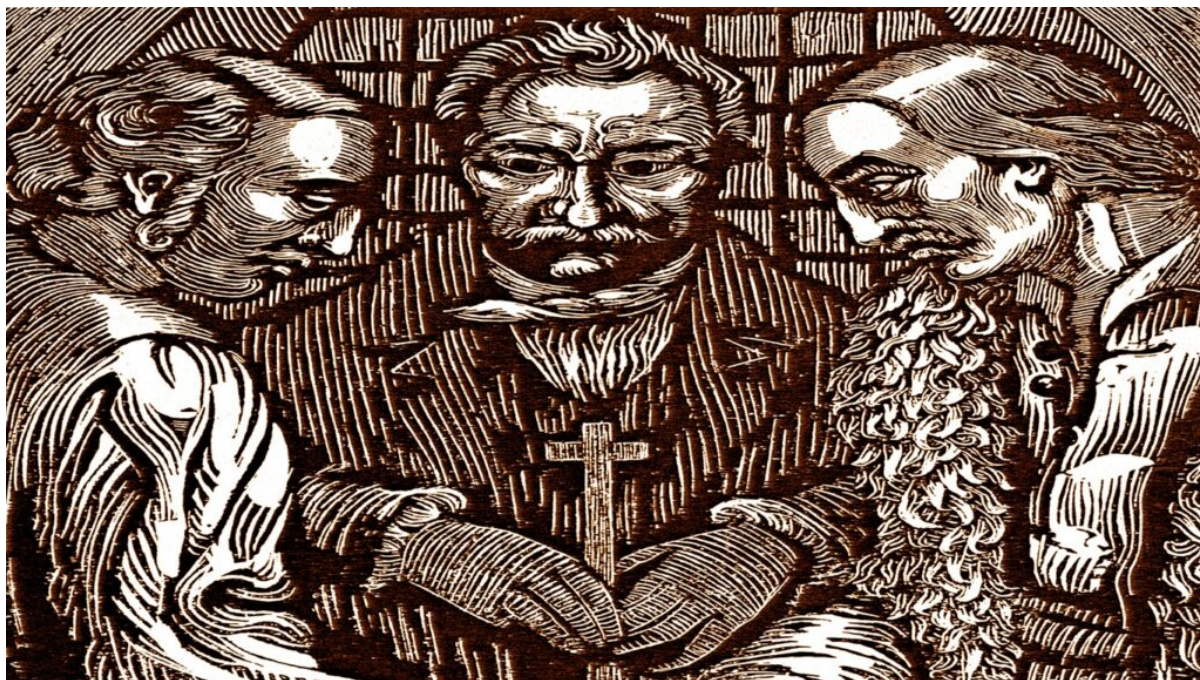

Η πολιτική και οικονομική κατάσταση του ελληνισμού την εποχή της προετοιμασίας της Φιλικής Εταιρείας άλλαξε αρκετά, ειδικά μετά τα Ορλωφικά[1]. Η ρωσική πολιτική εκμεταλλεύτηκε τις ελπίδες των Ελλήνων για ανεξαρτησία[2]. Γενικότερα, η περιοχή των Βαλκανίων ήταν ένας στίβος πολιτικών ζυμώσεων και έντονων επαναστατικών πρακτικών και δράσεων[3]. Προηγήθηκαν των αρχών του 19^{ου} αιώνα οι Ρωσοτουρκικοί πόλεμοι[4], η Γαλλική Επανάσταση με την έκρηξη του Φιλελευθερισμού και του Διαφωτισμού, γεγονότα που συνέβαλαν τα μέγιστα στην εθνική αφύπνιση των Ελλήνων[5].

Η Φιλική Εταιρεία ιδρύεται τον Σεπτέμβριο του 1814. Είναι η περίοδος που στην Ευρώπη επικράτησαν οι ιδέες της Ιεράς Συμμαχίας στη Βιέννη[6] και ατόνησαν οι φιλελεύθερες ιδέες της Γαλλικής Επανάστασης. Το 1814 είναι η χρονιά κατά την οποία ο Νικόλαος Σκουφάς,[7] ο Αθανάσιος Τσακάλωφ και ο Εμμανουήλ Ξάνθος[8],

ο οποίος με την ίδρυση της Φιλικής Εταιρείας αναλαμβάνει τη θέση του ταμιά και του γραμματέα, με το ψευδώνυμο Θεοδωρίδης. Γνωρίστηκε με δύο Έλληνες Ηπειρώτες εμπόρους, με τους οποίους ίδρυσε εμπορική εταιρεία. Αυτοί έκριναν αναγκαίο να μεταλαμπαδεύσουν στους υπόδουλους Έλληνες την ιδέα της επανάστασης. Αποφάσισαν την ίδρυση μιας μυστικής εταιρείας[9] σύμφωνα με τα μασονικά πρότυπα,[10] που αποσκοπούσε στην απελευθέρωση του υπόδουλου ελληνισμού. Επίσης, ένας ακόμη στόχος ήταν να ενωθούν κάτω από το κοινό αγώνα της οργάνωσης όλες οι τάξεις του ελληνισμού, Φαναριώτες, Προεστώτες, Κλέφτες, Αρμαρτωλοί, διάφοροι οπλαρχηγοί, λόγιοι, έμποροι, άνθρωποι με μεγάλη οικονομική δύναμη, οι οποίοι είχαν τη δυνατότητα να επηρεάσουν αρκετά την άποψη των πολιτικών ανδρών των ευρωπαϊκών κρατών. Επίσης, συμμετείχαν φτωχοί και άσημοι κληρικοί, αλλά και ιεράρχες που διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στον απελευθερωτικό αγώνα.

Δεν ήταν τυχαίο ότι το γεγονός της ίδρυσης της Φιλικής εταιρείας συνέπεσε με την αντίληψη που είχαν οι Ευρωπαίοι και κυρίως οι Γάλλοι για την προεπαναστατική δράση των Ελλήνων, κυρίως μετά την επανάστασή τους, αλλά και από την επιρροή που δέχτηκαν δια μέσω της προσέγγισης των Ελλήνων που ζούσαν και άκμαζαν οικονομικά στη Γαλλία. Επίσης, υπόσχονταν η οργάνωση αρκετά εμπορικά προνόμια προκειμένου να εξασφαλίσει τη βοήθεια της Γαλλίας [11]. Για τον λόγο αυτό, κατέφθναν στο Παρίσι σημαντικοί Έλληνες άνδρες, μεταξύ των οποίων και ο Ιωάννης Μαυρογένης. Στόχευε να αποσπάσει τη στρατιωτική προστασία και την οικονομική ενίσχυση των Γάλλων.[12] Επίσης, στην περίοδο προετοιμασίας της ίδρυσης της Φιλικής Εταιρείας έπαιξε σημαντικό ρόλο ο Ρήγας Φεραίος με το πολυσχιδές έργο του[13], που σημείο αναφοράς είχε την πνευματική αφύπνιση του υπόδουλου Γένους[14]. Η όλη στάση του Ρήγα ήταν αρκούντως επαναστατική και γενικότερα ο ρόλος του ήταν εθνικός με έντονα το επαναστατικό στοιχείο[15]. Πρώτος αυτός συνέλαβε την ιδέα της συνεργασίας μεταξύ των λαών της Βαλκανικής χερσονήσου[16].

Το γεγονός ότι συμμετείχε ενεργά η αστική τάξη στον απελευθερωτικό αγώνα αποτελεί ταυτόχρονα γενεσιουργό αιτία για την ίδρυση, αλλά και για την περαιτέρω ανάπτυξη της Φιλικής Εταιρείας. Δεν είναι τυχαίο, ότι οι ιδρυτές της ήταν δύο έμποροι και ένας νέος αλλά πολλά υποσχόμενος επιστήμονας. Η σκέψη τους ήταν η σύσταση της Εταιρείας, η οποία θα αποτελούσε την ενοποιό δύναμη που θα οργάνωνε τη δράση των δυνάμεων των υπόδουλων Ελλήνων. Βασικός στόχος των πρωτεργατών της οργάνωσης ήταν η ανεύρεση οικονομικών πόρων, γεγονός που τους ώθησε να αποταθούν αρχικά στους Έλληνες εμπόρους των ελληνικών παροικιών του εξωτερικού. Δυστυχώς, τόσο ο ελληνικός εμπορικός κόσμος της Μόσχας όσο και της Οδησσού διατήρησε μια αδιάφορη στάση[17]. Αυτή ήταν η τακτική των εμπόρων έναντι του ελληνικού απελευθερωτικού αγώνα που συνεχίστηκε ακόμη και όταν τα ηνία της Φιλικής Εταιρείας ανέλαβε ο Αλέξανδρος Υψηλάντης[18]. Κατά κάποιον τρόπο ήταν αναμενόμενη η στάση αυτή, γιατί το εμπόριο σε όλες τις εποχές ήταν φιλικά διακείμενο με την καθεστηκυία τάξη. Η τουρκική κυβέρνηση είχε δώσει πλήρη ελευθερία στους Έλληνες εμπόρους μέσα στην αχανή Οθωμανική Αυτοκρατορία. Δεν ήταν ορθή η κρίση ορισμένων που θεωρούσαν ότι οι έμποροι ενστερνίστηκαν τον αγώνα και τους στόχους της Φιλικής Εταιρείας και βοήθησαν οικονομικά το έργο της[19]. Επίσης, οι ξένοι έμποροι δεν επιθυμούσαν να αλλάξει το πολιτικό σκηνικό, γιατί φοβόντουσαν για το μέλλον του εμπορίου τους και την ελευθερία κινήσεων των πλοίων τους σε σημαντικά λιμάνια, όπως αυτό της Σμύρνης[20]. Επίσης, οι συγκρούσεις των ελληνικών πλοίων με τα τουρκικά μετά την εξέγερση θα δυσκόλευε τον εμπορικό στόλο των ξένων Κρατών, παρόλο που αρκετές από αυτές ήταν αποδείχτηκαν νικηφόρες για τους Έλληνες[21]. Βέβαια, υπήρξαν αρκετοί φιλέλληνες που

εκτίμησαν τη δράση και τους στόχους της Φιλικής Εταιρείας και οι οποίοι προέρχονταν από άλλους χώρους πέραν του εμπορίου[22].

Σταδιακά άνοιγε ο χώρος της Φιλικής Εταιρείας και μέχρι το 1820 μυήθηκαν στην οργάνωση σημαντικοί άντρες, μεταξύ των οποίων ήταν ο Άνθιμος Γαζής, ο Παναγιώτης Αναγνωστόπουλος, ο Γρηγόριος Λεβέντης ο Α. Κομιτόπουλος κ. α.[23]. Οι παραπάνω εργάστηκαν κινούμενοι στο πνεύμα των ιδρυτών της Εταιρείας[24]. Παράλειψη σημαντική θα ήταν να μην αναφερθεί ότι αρκετοί κληρικοί υπήρξαν μέλη της Φιλικής Εταιρείας που αγωνίστηκαν σθεναρά για την επίτευξη των στόχων της οργάνωσης και πρόσφεραν τα μέγιστα στον αγώνα[25]. Επίσης, κατά το έτος 1819 σημειώνεται μια φθίνουσα πορεία σχετικά με τον αριθμό των μυημένων στην οργάνωση[26].

Η Φιλική Εταιρεία δέχτηκε γενικά στους κόλπους της μέλη από όλα τα κοινωνικά στρώματα της ελληνικής κοινωνίας. Στηρίχτηκε στις μεθόδους οργάνωσης αντίστοιχων ευρωπαϊκών μυστικών οργανώσεων, ενώ παράλληλα ακολούθησε μια πρωτότυπη οργάνωση, που την επέκτεινε όχι μόνο εντός των ορίων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αλλά και εκτός αυτής[27].

Όσοι επρόκειτο να μπουν στην Εταιρεία ορκίζονταν από ιερέα πάνω στο ιερό ευαγγέλιο για την πίστη τους και την αφοσίωσή τους σ' αυτήν και διατελούσαν οιονεί κατηχούμενοι. Ο κληρικός ο οποίος επρόκειτο να ορκίσει τον μούμενο φορούσε το πετραχήλι του και του έδειχνε το Ευαγγέλιο. Τότε ο κατηχητής απομάκρυνε λίγο τον μούμενο και του διάβαζε τον όρκο ο οποίος ήταν ο εξής: « *Ορκίζομαι εις το όνομα της Αληθείας και της Δικαιοσύνης ενώπιον του Υπερτάτου Όντος, να φυλάξω, θυσιάζων και την ιδίαν μου ζωήν, υποφέρων και τα πλέον σκληρά βάσανα, μυστικόν καθ' όλην την δύναμιν της λέξεως το μυστήριον, το οποίον θα μοι εξηγηθεί και ότι θα αποκριθώ την αλήθειαν εις ό,τι ερωτηθώ*». Αυτό τον όρκο ο μούμενος τον επαναλάμβανε 3 φορές. Στη συνέχεια ο κατηχητής τον ρωτούσε μεγαλόφωνα μπροστά στον κληρικό εάν αυτά που επανέλαβε στον όρκο 3 φορές είναι αληθινά. Ο μούμενος έπρεπε να αποκριθεί ότι όσα επανέλαβε είναι αληθινά και για την ασφάλεια

τους ορκίζεται το Ευαγγέλιο. Στη συνέχεια του, έκανε την ίδια ερώτηση και ο κληρικός και, αφού λάμβανε την ίδια απάντηση, τον όρκιζε με τον εκκλησιαστικό τρόπο.

Κατά το 1820, θανόντος του ενός από τους ιδρυτές, του Νικολάου Σκουφά, μεταξύ αυτών που κινούσαν την Εταιρεία, εκτός από τους άλλους 2 συνιδρυτές της, τον Τσακάλωφ και τον Ξάνθο, ήταν ο κληρικός και λόγιος Άνθιμος Γαζής[28] (μυήθηκε γρήγορα στην Φιλική Εταιρεία[29] κληθείς από τον Σέκερη σ' αυτή), ο Παναγιώτης

Α. Αναγνωστόπουλος (τον κατήχησε ο Σέκερης), ο Παναγιώτης Σέκερης από την Πελοπόννησο (κατηχήθηκε πρώτος στη Φιλική Εταιρεία), ο Νικόλαος Ν. Πατσιμάδης, ο Γρηγόριος Λεβέντης και ο Α. Κομιζόπουλος από την Φιλιππούπολη [\[30\]](#).Υπάρχει κατάλογος με τα ονόματα των κληρικών που μύηθηκαν στην οργάνωση[\[31\]](#).

Ο ιερέας της Φιλικής Εταιρείας έχοντας μπροστά του ένα δόκιμο, όφειλε να πεισθεί εάν αυτός ήταν βέβαιος Έλληνας, εραστής της πατρίδας, καλός άνθρωπος, και ότι δεν ήταν μέλος σε καμιά άλλη μυστική Εταιρεία, οποιαδήποτε και αν ήταν αυτή. Έπρεπε να βεβαιωθεί ότι δεν επιθυμούσε να κατηχηθεί από περιέργεια ή άλλη αιτία, αλλά από καθαρό πατριωτισμό. Μετά άρχιζε ο κατηχητής να εισάγει με προσοχή τον μυσούμενο στα της Εταιρείας[\[32\]](#).

Οι Φιλικοί εργάστηκαν άοκνα για την επίτευξη των στόχων της Εταιρείας κατά την προεπαναστατική περίοδο[\[33\]](#). Βέβαια, τα μέλη της οργάνωσης συνέβαλαν τα μέγιστα στην καλλιέργεια του φιλελληνισμού[\[34\]](#). Ο φιλελληνισμός[\[35\]](#) ως σκέψη και πρακτική των Ευρωπαίων επικεντρωνόταν στη συμπαράσταση των Ελλήνων που αγωνίζονταν για την ανεξαρτησία τους[\[36\]](#).Η συμπαράσταση αυτή μεταφραζόταν ως οικονομική και υλική ενίσχυση, αλλά σημειώνονταν πλέον και στο διπλωματικό επίπεδο[\[37\]](#). Οι Φιλικοί προσπάθησαν να χρησιμοποιήσουν στο έπακρο τον φιλελληνισμό, προκειμένου να εξασφαλίσουν οφέλη για την επανάσταση σε όλα τα επίπεδα[\[38\]](#), που θα εξασφάλιζαν, κατά συνέπεια, καλύτερα αποτελέσματα για τον αγώνα[\[39\]](#).

Η δράση των Φιλικών ήταν σημαντική, αφού κατάφεραν να συγκεντρώσουν

οικονομικά ποσά που θα τους εξασφάλιζαν την αγορά όπλων και άλλων αναγκαίων για την επανάσταση. Επίσης, συνέβαλλαν τα μέγιστα στην προετοιμασία των Ελλήνων για τον αγώνα, καθώς επίσης σημαντικό επίτευγμα των προσπαθειών τους ήταν να ληφθεί σοβαρά υπόψη από τις Μεγάλες Δυνάμεις το όραμά τους[40]. Στη Ρωσία θεωρούνταν ευγενικός ο αγώνας των Ελλήνων[41].

Θα πρέπει να σημειωθεί, επίσης, ότι, ενώ η Φιλική Εταιρεία προετοίμαζε το έδαφος για δράση, αντιμετώπιζε ολοένα και περισσότερο τη δυσπιστία περί υποστήριξης του αγώνα από τον Τσάρο, δεδομένου ότι δεν έφτασε πρακτικά ποτέ η αναμενόμενη υλική βοήθεια[42]. Στο Φανάρι επικρατούσε γενικότερα μια αναστάτωση, καθώς η Πύλη υποψιαζόταν ότι είναι σε αναμονή επαναστατικές κινήσεις[43].

Η Εταιρεία των Φιλικών μέσα σε μικρό χρονικό διάστημα παραμέρισε όλες τις άλλες εθνικιστικές Εταιρείες και αποτέλεσε τον πυρήνα της επαναστατικής προετοιμασίας. Ως τις αρχές του 19^{ου} αιώνα, συστάθηκαν αρκετές μυστικές οργανώσεις. Μία εξ αυτών ήταν η «Αθηνά», μέλος της οποίας υπήρξε ο Αδαμάντιος Κοραής και στόχευε στη γαλλική βοήθεια για τον αγώνα.[44] Αντίστοιχα υπήρχε η οργάνωση «Φοίνικας», που αποσκοπούσε στη ρωσική υποστήριξη, τόσο σε διπλωματικό, όσο και σε υλικό επίπεδο[45]. Η «Εταιρεία των Φιλόμουσων» υπήρξε παράλληλα εθνικιστική εταιρεία με φανερή δράση. Τα μέλη της δραστηριοποιούνταν υπό την εποπτεία του Ιωάννη Καποδίστρια[46]. Στα σχέδια της συγκεκριμένης εταιρείας ήταν η ίδρυση δύο αρχαιολογικών σχολών. Η πρώτη θα λειτουργούσε στην Αθήνα και η Δεύτερη στο Πήλιο και θα αποτελούσαν πνευματικά φυτώρια για τον ελληνισμό[47]. Επίσης, η Φιλόμουσος Εταιρεία είχε να επιδείξει σημαντικό φιλανθρωπικό έργο, αφού το 1817 συντηρούσε 120 έλληνες σπουδαστές στην Ευρώπη[48].

Η Φιλική Εταιρεία είχε καθαρά πολιτικό χαρακτήρα. Επίσης, το μέρος όπου ιδρύθηκε η οργάνωση αποτελεί από μόνο του μια πολιτική ευρηματική κίνηση. Η Οδησός την εποχή αυτή είναι το σπουδαιότερο εμπορικό κέντρο της Ρωσίας, ένα μέρος όπου συναντιούνται τα ελληνικά και ρωσικά συμφέροντα[49]. Σύντομα αποδείχτηκε αναγκαία η ύπαρξη μιας μόνο εταιρείας που θα ήταν αρμόδια για τον συντονισμό των απαραίτητων κινήσεων. Με αυτόν τον τρόπο αποφεύγονταν και ο κατακερματισμός του υπάρχοντος δυναμικού[50]. Γι' αυτό ακριβώς, τα ιδρυτικά μέλη της Εταιρείας εργάζονταν αρκετά, προκειμένου να δεχτούν στους κόλπους της οργάνωσης σημαίνοντες Έλληνες[51]. Ο απόηχος της δράσης της οργάνωσης συνεχίστηκε και μετά το 1821, έως την αναγνώριση του Ελληνικού Κράτους το 1830[52]. Αρκετές φορές οι Φιλικοί ήρθαν σε αντιπαράθεση με τις παλιές τάξεις που έλεγχαν την κατάσταση, όπως οι Πρόκριτοι και οι Φαναριώτες[53].

[Διαβάστε ολόκληρη τη μελέτη εδώ](#)

Παραπομπές:

[1] Δ. Τζάκης, «Υποδαυλιζόμενοι παρά της Ρωσίας. . . Η συμμετοχή των κοτζαμπάσηδων στην εξέγερση του 1770 στην Πελοπόννησο», *Ρωσία και Μεσόγειος Πρακτικά Α' Διεθνούς συνεδρίου* (Αθήνα, 19-22 Μαΐου 2005), том. Β', Αθήνα, 2011, πρβλ. Αυγητίδη, «Τα Ορλωφικά 1770-1774. Οι απόψεις των Ρώσων ιστορικών για την τελευταία ελληνική εξέγερση πριν από το 1821», *Ιστορικά Θέματα*, τχ. 54 (Σεπτέμβριος 2006) σ. 63-68. Γριτσόπουλου, *Τα Ορλωφικά: η εν Πελοποννήσω επανάσταση του 1770 και τα επακόλουθα αυτής*, Αθήνα 1967. Παράλληλα την περίοδο αυτή λάμβανε χώρα ο Ρωσοτουρκικός πόλεμος που ξεκίνησε το 1768 και τελείωσε το 1774 με νικητές τους Ρώσους και την υπογραφή της Συνθήκης του Κιουτζούκ - Καιναρτζή.

[2] Γ. Φιλάρετος, *Ξενοκρατία και Βασιλεία εν Ελλάδι 1821-1897*, σ. 22.

[3] Κ. Βακαλόπουλος, *Νεοελληνική Ιστορία (1204-1940)*, σ. 97.

[4] Γ. Φίνλεϋ, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης*, τ. Α', σ. 68.

[5] Κ. Βακαλόπουλος, (όπως σημ. 115), σ. 102.

[6] Κ. Παπαρρηγόπουλος, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. 8, σ. 210.

[7] Λ. Τατσιόπουλος, *Νικόλαος Σκουφάς, Ο Εθνεγέρτης Αρχηγός της Φιλικής Εταιρείας*, Ιωάννινα 1980, πρβλ. Σφυρόερα Βασίλη, *Νικόλαος Σκουφάς, Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό*, τ. 9Α.

[8] Κ. Mendelssohn-Bartholdy, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης*, σ. 189.

[9] Θ. Σιμόπουλος, (όπως σημ. 65), σ. 33.

[10] Α. Βακαλόπουλος, *Επίλεκτες Βασικές Ιστορικές Πηγές της Ελληνικής Επαναστάσεως*, σ. 39.

[11] Π. Λάμπρου, *Αποκαλύψεις του μαρτυρίου του Ρήγα*, σ. 38.

[12] Τ. Πιπινέλης, *Πολιτική Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης*, σ. 91.

[13] Ν. Καμαριανός, *Ρήγας Βελεστινλής Συμπληρώσεις και Διορθώσεις για τη ζωή και το έργο του*, εκδ. Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φέρων Βελεστινού Ρήγα, σ. 108.

[14] Π. Ενεπεκίδης, *Ρήγας - Υψηλάντης - Καποδίστριας Έρευναι εις τα αρχεία της Αυστρίας, Γερμανίας, Ιταλίας, Γαλλίας και Ελλάδος*, Αθήνα 1965, σ. 58.

[15] Α. Δασκαλάκης, *Αίτια και παράγοντες της Ελληνικής Επανάστασης*, σ. 48.

[16] Σ. Μυλωνάς, *Δύο κορυφαίοι της Εθνικής Παλιγγενεσίας*, σ. 22.

[17] Ι. Φιλήμων, *Δοκίμιον Ιστορικών περί της Ελληνικής Επαναστάσεως*, τ. Γ., σ. 73.

[18] Τ. Κανδηλώρος, *Η Φιλική Εταιρεία*, σ. 85.

[19] Ι. Κορδάτος, (όπως σημ. 92), σ. 182

[20] Σ. Λάσκαρης, *Ο φιλελληνισμός εν Αμερική κατά την ελληνικήν επανάσταση*, σ. 23.

[21] Ed. Jurien De La Graviere, *Ιστορία του αγώνα των Ελλήνων για την ανεξαρτησία 1821- 1833 Κυρίως του Ναυτικού*, μτφρ. Κωνσταντίνος Ράδος, σ. 12.

[22] Α. Βακαλόπουλος, *“Ιστορία του Νέου Ελληνισμού: Τουρκοκρατία 1669-1812 - Η Οικονομική Άνοδος και ο Φωτισμός του Γένους”*, τ. Δ΄, σ. 677.

[23] Κ. Παπαρρηγόπουλος, (όπως σημ. 118), σ. 6.

[24] Θ. Σιμόπουλος, (όπως σημ. 65), σ. 33.

[25] Θ. Σιμόπουλος, (όπως σημ. 65), σ. 40.

[26] Κ. Σβολόπουλος, *Κατακτώντας την ανεξαρτησία. Δέκα Δοκίμια για την Επανάσταση του 1821*, σ. 57.

[27] Σ. Τρικούπης, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης*, τ.Α΄, σ. 15.

[28] Β. Μέξας, *Οι Φιλικοί Κατάλογος των μελών της Φιλικής Εταιρείας*, σ. 34.

[29] Κ. Μαντινάος, *Η εποποιΐα*, σ. 55.

[30] Κ. Παπαρρηγόπουλος, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήναι 1925, τ ΣΤ΄, σ. 6.

[31] Ο Επίσκοπος Ανδρούβιτσας Θεόκλητος (αρ. 17), ο Πατριάρχης Αλεξανδρείας Θεόφιλος (αρ. 31), ο Αμβρόσιος Πρωτοσύγκελος Σιναΐτης, ηγούμενος του σιναΐτικου μετοχίου των Ταξιαρχών στην Κόρινθο (αρ. 34), ο Αρχιδιάκονος του Ναυπλίου Αθανάσιος (αρ. 35), ο Ιερομόναχος πνευματικός Αθανάσιος (αρ. 37), ο Αμβρόσιος Πρωτοσύγκελος Χριστιανουπόλεως (αρ. 52), ο Ιερομόναχος Άνθιμος Αργυρόπουλος (αρ. 54), ο Αμβρόσιος Διάκονος του Αγίου Μοθώνης (αρ. 70), ο Αρχιμανδρίτης Βασίλειος Συναγοβίου (αρ. 76), ο Αρχιμανδρίτης Βενέδικτος Τριγλιανός (αρ. 80), ο Δημητσανίτης ιερέας Βαρθολομαίος (

αρ. 84), ο Αρχιμανδρίτης Γαβριήλ από τη Μαντινεία Σπάρτης (αρ. 107), ο Ιερομόναχος Γρηγόριος, Ηγούμενος μοναστηρίου Μεγάρων Δερβενωχωρίου (αρ. 141), ο Γερμανός Σπηλαιώτης, Ηγούμενος Βλάχου Σαραγίου (αρ. 145), ο Αρχιμανδρίτης Γρηγόριος Σπηλαιώτης, που χρημάτισε Σκευοφύλαξ στο μοναστήρι του (αρ. 161), ο Ιερέας Διονύσιος Πουπλόκας (αρ. 181), ο Ιερέας Δημήτριος, Οικονόμος, Επίτροπος του Αγίου Κορίνθου (αρ. 186), ο Ηγούμενος της Παναγίας Βράχου Δανιήλ Παμπούκης (αρ. 197), ο Επίσκοπος Δαμαλών Ίωνας (αρ. 202), ο Κορίνθιος Ιερέας Δημήτριος (αρ. 203), ο Ιερέας Θεόδωρος Κοκορόπης (αρ. 235), ο Αρχιερέας Ιγνάτιος Αρδαμερίου (αρ. 245), ο Πελοποννήσιος Ιερομόναχος Ιωσήφ Δημητρίου (αρ. 256), ο Ιεροδιάκονος Δανιήλ (αρ. 266), ο Ιερομόναχος Ιερόθεος (αρ. 268), ο Κρητικός Ιερομόναχος Καλλίνικος (αρ. 313), ο Αρχιερέας Καλαβρύτων Προκόπιος (αρ. 318), ο Αρχιμανδρίτης Κύριλλος, Επίτροπος Κορίνθου (αρ. 319), ο Λάκων Ιερέας Κυριάκος (αρ. 326), ο Ιερέας Κωνσταντίνος Ανδρέου (αρ. 338), ο Τοποτηρητής Κέρκυρας Μεκάριος, πρώην Ρωγών (αρ. 371), ο Ναυπλίου και Άργους Γρηγόριος (αρ. 395), ο Παπα-Γιώργης Αθανασίου (αρ. 412), ο Παλαιών Πατρών Γερμανός 9 αρ. 419), ο Προηγούμενος Παρθένιος Σπηλαιώτης (αρ. 427), ο Παπα-Σταμάτης Πρωτοπαπάς (αρ. 439), ο Παπαλευθέριος του Πανούση (αρ. 440), ο Παπα-Σακελλάριος (αρ. 441), ο Παπα-Πανούσης Στάμου Πρίσκου 9 αρ. 443), ο Παπαθανάσιος Ηγούμενος της μονής του Σωτήρος στα Δερβενωχώρια Κορίνθου (αρ. 454), ο Ηγούμενος Παρθένιος (αρ. 458), ο Ιερομόναχος Συμεών Βρεττός Αγιομαυρίτης (αρ. 463), ο Συνέσιος, Πρωτοσύγκελλος Πελοποννήσιος (αρ. 483), ο Τριπόλεως Δανιήλ (αρ.488), ο Ηγούμενος Βαρσών Συμεών (αρ. 492), ο Χρυσανθος Αρχιεπίσκοπος Σερρών (α. 496), ο Χριστιανουπόλεως Γερμανός (αρ. 507) . (Ι. Α. Μελετοπούλου, *Η Φιλική Εταιρία - Αρχείον Π. Σεφέρη*, σ. 98 - 165).

[32] Βοβολίνης Κ., (όπως σημ. 19), σ. 100.

[33] Χρυσανθόπουλος Φ., *Απομνημονεύματα περί της Ελληνικής Επαναστάσεως του 1821*, σ. 66.

[34] Κ. Βακαλόπουλος, *Ευρωπαίοι φιλέλληνες παρατηρητές και τεχνοκράτες στην επαναστατημένη Ελλάδα και στο Ελλαδικό Βασίλειο (1821-1843)*, σ. 76.

[35] Χ. Παπασωτηρίου, *Ο Αγώνας για την Ελληνική Ανεξαρτησία*, σ. 212-

215.

[36] Λ. Δρούλια, *“Ο Φιλελληνισμός από το 1821 ως το 1823”*, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΒ΄, σ. 314-316.

[37] Λ. Δρούλια, *“Ο Φιλελληνισμός, Φιλελεύθερο και ριζοσπαστικό πολιτικό κίνημα”*, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, σ. 284-285.

[38] Μπ. Άννινος, *Οι Φιλέλληνες του 1821*, σ. 34.

[39] Ερ. Φορνέζι, *Ένας Φιλέλληνας για το 1821*, σ. 89.

[40] Ξάνθος Ε., *Απομνημονεύματα περί της Φιλικής Εταιρείας*, Σειρά: *Απομνημονεύματα αγωνιστών του 1821*, τ. Θ΄, σ. 89.

[41] Λ. Μπολίσάκωφ, *Νέα στοιχεία για τη Φιλική Εταιρεία*, μτφρ. Κ. Φουντουκίδη, σ. 23.

[42] Γ. Μαργαρίτης, *“Η Επανάσταση του 1821”*, στο Γ. Μαργαρίτης, Σπ. Μαρκέτος, Κ. Μαυρέλου, Ν. Ροτζώκος, *Ελληνική Ιστορία*, τ. Γ, *Νεότερη και Σύγχρονη Ελληνική Ιστορία*, σ. 70-71.

[43] St. Runciman, *Η Μεγάλη Εκκλησία εν Αιχμαλωσία*, σ. 462.

[44] Ch. Frazee, *Ορθόδοξος Εκκλησία και Ελληνική Ανεξαρτησία 1821-1852*, σ. 25.

[45] St. Runciman, (όπως σημ. 143), σ. 459.

[46] Στόχος της οργάνωσης ήταν η ανεύρεση χρηματικών κονδυλίων, που ήταν απαραίτητα για αν σπουδάσουν στο εξωτερικό Έλληνες, οι οποίοι στη συνέχεια θα συντελούσαν στην εθνική πνευματική αφύπνιση.

[47] Κ. Ζέγγελης, *« Η σημασία της 25^{ης} Μαρτίου 1821 »*, στο *Πανηγυρικοί λόγοι Ακαδημαϊκών για την 25^η Μαρτίου 1821 και την 28^η Οκτωβρίου 1940*, σ. 14.

[48] Δ. Μπαλάνος, *«Οι πνευματικοί παράγοντες του 1821»* στο *Πανηγυρικοί λόγοι Ακαδημαϊκών για την 25^η Μαρτίου 1821 και την 28^η Οκτωβρίου 1940*, σ. 183.

[49] Κ. Μέντελσον - Μπάρτολδου, (όπως σημ. 108), σ. 46.

[50] Ελλάς, *Η Ιστορία και ο Πολιτισμός του Ελληνικού Έθνους από τις απαρχές μέχρι σήμερα*, σ. 67-69.

[51] Κ. Κώστας, *“Τα κακομαθημένα παιδιά της Ιστορίας”*, *Η διαμόρφωση του Νεοελληνικού Κράτους 18^{ος}-21^{ος} αιώνας*, σ. 115-116.

[52] Θ. Βερέμης - Ι. Κολιόπουλος, *Νεότερη Ελλάδα: Μια ιστορία από το 1821*, σ. 43-64.

[53] Ε. Κοροβίνης, *Η Νεοελληνική Φαυλοκρατία*, σ. 50.

<https://bit.ly/3hGhGQo>